

OSVRTI

O NORMATIVNIM UPUTNICAMA
I ODREDNICAMA U PRAVOPISNOM
RJEČNIKU

Pravopisne uputnice

U Predgovoru pravopisnomu rječniku Hrvatskoga pravopisa Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, koji je odobren za porabu u osnovnim i srednjim školama, pročitati se može: „Pravopisni je rječnik i normativni priručnik, pa se stoga u njemu uz neke riječi nalaze normativne odrednice (*razg.*, *pokr.*) i normativna uputnica (>) s pomoću koje se određuje normativni status riječi. Budući da pravopisni rječnik nije jezični savjetnik, zbog izlaženja ususret korisnika i jednostavnosti znak > upućuje na normativno preporučljivu ili preporučljiviju inačicu koju je bolje upotrijebiti u neutralnome stilu standardnoga jezika (*šah-klub* > *šahovski klub*, *cvjećarna razg.* > *cvjećarnica*). Znak > (bolje) ne znači da se riječ iza koje se taj znak nalazi nužno isključuje iz hrvatskoga jezika. Ponekad preporuka vrijedi samo za neka značenja ili se upućuje s internacionalizma na domaću riječ. Normativne se upute donose samo kao pomoć i savjet korisnicima pravopisnoga rječnika. Normativna se uputnica nalazi i uz riječi koje su se navodile u pravopisima kao jedna od ravnopravnih inačica, a kojima u ovome pravopisu ne dajemo prednost ili ih ne smatramo istovrijednima s drugom inačicom (*košćica* > *košćica*)“ (Hrvatski pravopis, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2013., str. 149. – 150.).

S jedne strane, uputnica (>) „određuje normativni status riječi“ ili „normativno preporučljivu ili preporučljiviju inačicu“, a s druge pak strane, taj znak „ne znači da se riječ iza koje taj znak nalazi nužno isključuje

iz hrvatskoga jezika“. Može li jedan te isti znak (>) značiti dvije suprotne pojave i kako se porabnik, osobito učenik, može u tom snaći? Jedna te ista uputnica ne mora označivati i slična i istodobno suprotna objašnjenja: nenormativnost i normativnost različitih inačica. Ne treba smetnuti s uma činjenicu da je Hrvatski pravopis ponajprije namijenjen školarcima i „običnim“ porabnicima, a ne jezikoslovcima.

U pravopisnom rječniku prečesto susrećemo uputnicu s tuđice na domaću riječ: abonoman > pretplata, aerodrom > zračna luka, bibliotekar > knjižničar, bilabijal > dvo-usnenik, eksploator > izrabljivač, jackpot > veledobitak, ofsajd > zalede, press-biro > tiskovni ured, šouprogram *razg.* > zabavni program i dr. (str. 153., 170., 171., 212., 254., 336., 377., 436.). Dakako, ako postoje tuđica i domaća riječ, poželjno je umjesto nje rabiti vlastitu riječ, ali to se stavlja u jezične savjetnike, a ne u pravopisni rječnik.

Pravopisni rječnik navodi podosta razgovornih, zastarjelih i pokrajinskih riječi: biznismen *razg.* poslovni čovjek, bofl roba *razg.* > nekvalitetna roba, čik *razg.* > opušak, čitalac *razg.* > čitatelj, disko (diskoteka) *razg.*, Pacifik *razg.* > Tihi ocean, zubaričin *razg.* > stomatologinjin i dr. (str. 173., 175., 189., 190., 199., 348., 443., 478.); bojovnik *zast.* > ratnik, izokola *zast.* > neizravno, jabučarka (puška) *zast.*, samokres *zast.* > pištolj, slovničar *zast.* > gramatičar, vazdan *zast.* > uvijek i dr. (str. 176., 251., 254., 407., 459.); bezjak *pokr.* > prostak, čoban *pokr.* > pastir, ćaća *pokr.* > otac, faličan *pokr.* > lažan, oštećen, rodo *pokr.* > rođak, tvrđa *pokr.* > tvrđava i dr. (str. 169., 191., 192., 217., 275., 405., 437., 446.). Ponajprije treba reći da riječi *bojovnik* ili *samokres* pripadaju oživljenicama, a ne zastarjelicama. U Hrvatskoj postoji nogometni klub „Hrvatski bojovnik“

iz Mokrice Miholečke (<http://www.ns-kckz.hr/ZNS/2013-2014/2zn1.html>), nogometni klub „Hrvatski bojovnik“ iz općine Sveti Petar Orehovec (v.<http://www.svetipetarorehovec.hr/index.html>), karlovačka tvrtka „HS Produkt“ – HS je kratica za hrvatski samokres (<http://www2.hgk.hr/izvoznici/izvoznik.asp?mbr=1403133>). Te oživljenice rabe hrvatska glasila početkom 1990-ih, a susrećemo ih i sada. Primjerice, „Razvodnik F. M. zadobio je povrede lijeve šake prilikom obavljanja provjere napunjenosti službenog *samokresa*...“ (<http://www.jutarnji.hr/-u-afganistanu-lakse-ozlijeden-pripadnik-hrvatskog-kontigenta/1061465/>, Jutarnji list, 21. 10. 2012.), „Jednostavan i samozatajan nesusjesno je ucrtavao svoj put iznimnog *bojovnika*...“ (<http://www.hrvatski-vojnici.hr/hrvatski-vojnici/0232005/vijesti.asp>, Hrvatski vojnik, br. 23., ožujak, Zagreb, 2005.). Zanimljivo je da nema stilske odrednice *zast.* (zastarjelica) uz natuknicu *bojovnik* u Institutovu Hrvatskom jezičnom savjetniku iz 1999. Treba također napomenuti da Šonjin Rječnik hrvatskoga jezika uz natuknice *bojovnik* i *samokres* isto nema stilskih odrednica *zast.* Obično se riječi sa stilskim odrednicama daju u posebnim rječnicima ili u jednojezičnicima većega opsega. Zastarjelice, na primjer, mogu ući u školski pravopisni rječnik bez uputnica s odrednicom *zast.*, ali samo one s kojima se školarac susreće tijekom izučavanja književnosti iz nastavnickoga programa. Prethodna raščlamba i odabir tih zastarjelica nisu provedeni, a bilo bi dobro provesti ju pa tek tada te zastarjelice iz hrvatske književnosti uvesti u školski pravopisni rječnik. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta dalo je Hrvatskomu pravopisu preporuku za porabu u osnovnim i srednjim školama, ali pravopisni rječnik nije zasnovan na prethodnoj raščlambi i odabiru riječi s kojima se učenik susreće tijekom izučavanja različitih školskih predmeta, po-

najprije iz humanističkih znanosti. Odabir riječi za školski pravopisni rječnik trebao bi biti tijesno povezan sa školskim programom, nastavnim i predmetnim uputnikom (kurikulom), tj. sa školskim udžbenicima i dopunskim nastavnim sredstvima osnovnoškolaca i srednjoškolaca. Uzgred budi rečeno, u Institutovu pravopisu prednost se daje riječi *poteškoća*: teškoća > poteškoća (str. 440.), a u Babić-Moguševu pravopisu iz 2011. pa i u prijašnjim obratno: poteškoća > teškoća (Babić, Moguš, Hrvatski pravopis, Zagreb, 2011., str. 318.). Proturječje i nedosljednost normativnih uputnica preopterećuju ne samo školarca ili porabnika koji se jezičnim pitanjima sustavno ne bave, nego i lektora kojemu bi pravopis trebao pomoći.

Pravopisna povlastica

U Institutovu Pravopisu, vjerojatno nakon kritičke prosudbe radne inačice od strane pripadnika ukrajinske manjine u Hrvatskoj (v. <http://www.hkv.hr/izdvojeno/komentari/dvidmarovic/15125-d-vidmarovic-reagiranje-ukrajinjaca-na-jovanovic-jozicev-pravopis.html>), uvedeni su dvostruki oblici pisanja ukrajinskih zemljopisnih imena: Černobil i Černobilj, Dnjepar i Dnjipro, Dnjepetrovsk i Dnjipropretrovsk, Harkov i Harkiv, Kijev i Kijiv, Lavov i Ljviv. Prema primjerima se vidi da egzonimi iz ukrajinskoga jezika u hrvatski ulaze ne samo neizravno (posredno) uz pomoć ruskoga, a prije i srpskoga jezika, nego i izravno (neposredno) iz ukrajinskoga. Oblici Černobil, Dnjepar, Dnjepetrovsk, Harkov, Kijev, Lavov preuzeti su iz ruskoga (ili iz ruskoga putem srpskoga), a Černobilj, Dnjipro, Dnjipropretrovsk, Harkiv, Kijiv, Ljviv iz ukrajinskoga. Hrvatska općila rabe ukrajinska zemljopisna i vlastita imena upravo iz ruskoga jezika. Primjerice, „U Kijevu su pak pucali na policijska vozila.“ (<http://www.vecernji.hr/svijet/u-ukrajini-poginulo-25-ljudi-preminuo-novinar-922051>.,

Večernji list, 19. 2. 2014.); „Što je u Kijevu hladnije... (...) U jedanaest regija na zapadu zemlje – Žitomir, Lavov, Luck, Ternopolj, Rovno, Poltava, Vinica, Černovci, Ivano-Frankovsk, Hmeljniski i Černigov – oporbeni su prosvjednici... (...) U još nekoliko regija – Sumi, Čerkasi, Černigov, Zaporožje i Dnjepropetrovsk – policija je uspjela...“ (<http://www.jutarnji.hr/predsjednik-janukovic-vise-ne-kontrolira-pola-ukrajine/1159053/>, Jutarnji list, 27. 1. 2014.).

Ako prenosimo ukrajinska imena u hrvatsku latinicu bez ruskoga jezika posrednika, tada se ovo načelo mora primjenjivati i na druge jezike, na primjer, prema jezicima bivšega SSSR-a pa i drugih jezika osobito onih koji dolaze posredovanjem engleskoga. Ako poštujemo jedan jezik, onda moramo poštivati i druge. Primjerice, Armenac sebe zove Hay, Haj (arm. Հայ), Armeniju – Hayastan, [hajas'tan] (arm. Հայաստան), planinu Ararat – Masis (arm. Մասիս), a glavni grad Armenije – Jerevan (Yerevan), ([jere'van]) (arm. Երևան). O glavnom gradu Armenije u članku Jerevan Marko Kovačić piše: „Mogući su krivci za ovu dvojbu, odnosno uopće za pojavu oblika *Erevan* u hrvatskom, drugi jezici, konkretno ruski, turski, engleski i srpski. Hrvatski autori vjerojatno vide povezanost oblika *Jerevan* i *Jermenija*, odnosno vezu Jerevana s prejotiranim oblikom toponima Armenija, kakav se rabi u srpskome pa se obliku *Erevan* pribjegava u želji za odmakom od srpskog, no time se zanemaruje izvorna prejotacija i gubi se važna razlika između prejotiranih i neprejotiranih oblika.“ (Jezik, god. 59., br. 5., Zagreb, 2012., str. 199.). Polazeći od navedenoga moramo onda u normativnim priručnicima pa i šire rabiti oblike Haj, Hajastan, Jerevan, a ne Armenac, Armenija, Erevan. Treba upozoriti čitatelje na ono što piše u Babić-Finka-Moguševu pravopisu iz 1996. godine: „Da bi se što je moguće više izbjegla neujednačenost i

tako prekinulo s naslijeđem koje nije u skladu s našim vremenom, u pisanju se vlastitih imena iz jezika koji se ne služe ni latinicom ni ćirilicom valja držati načela da se ta imena pišu onako kako se u službenoj latiničnoj transkripciji pišu u naroda iz kojega potječu“ (str. 64.). Dvostrukosti su neizbježne i sve više prodiru u službenu i javnu porabu, ali nepoznavanje drugih izvornih jezika nikoga ne opravdava.

S druge pak strane, uvođenje pravopisnih dvostrukosti povećava neujednačenost pisanja tuđica. Nedosljednost njihove službene, javne, školske porabe u knjigama, udžbenicima, školskim atlasima, novinama izaziva jezičnu eroziju (podlokavanje jezičnih norma), nanosi štetu normi te će samim tim takva nesređenost opet upućivati normativce na nužnost ponovnog normiranja. Evo kakvu nedosljednost izaziva ili može izazvati uvođenje dvostrukih pravopisnih oblika: „Prava' Ukrajina se proteže, naglašava, od *Lviva* na krajnjem zapadu, do *Kijeva* na *Dnjepru*, ...“ (<http://www.dnevno.hr/vijesti/svijet/115559-ovo-mainstream-mediji-skrivaju-ukrajinsku-oporbu-vode-cia-i-soros-savez-sad-eu-nato-je-uz-ukrajinske-fasiste-i-gura-zemlju-u-grad>, 20. 2. 2014.). Pisanje riječi *Lviv* loš je utjecaj engleskoga na hrvatski. U hrvatskom jeziku uobičajeno je preuzimati izvorno pisanje stranih imena. Kada je riječ o jezicima koji nemaju latinicu, treba preuzimati izvorni oblik i prilagoditi ga fonemskom hrvatskomu sustavu. Dakle, ne *Lviv* ili *Lavov* nego *Ljviv* kako to Ukrajinci izgovaraju, a hrvatski jezik ima te glasove. Navest ću još jedan primjer pravopisne mješavine: „Nakon što je sletjela u *Kijev* iz *Harkiva*...“ (<http://www.24sata.hr/svijet/julija-timosenko-je-slobodna-janukovic-pobjegao-u-harkiv-354783>., 22. 2. 2014.). Do nužnoga pravopisnoga rješenja i prilagodbe hrvatskomu jeziku pohrvaćenica može se doći samo zajedničkim radom

strukovnjaka (toponomastičara) koji znadu konkretne strane jezike i znanstvenika iz različitih područja.

Pravopisne odrednice

U pravopisnom rječniku nalazimo kraticu *ZAVNOH (Zemaljsko antifašističko vijeće narodnoga oslobođenja Hrvatske)* bez stilске odrednice *pov.* (povijesni). Taj promašaj valja žurno ispraviti jer neupućeni porabnik, pogotovu učenik ili stranac koji uči hrvatski, može pomisliti da i sada postoji „najviše tijelo narodne vlasti u Hrvatskoj koje se bori za oslobođenje Hrvatske od fašizma“.

Neobično je da se u pravopisnom rječniku uz pojedine natuknice daju značenja riječi ili navode pokrajinske riječi i njihove definicije iako ih mnogi govornici rabe. Primjerice, u pravopisnom rječniku nalazimo: *Misal po zakonu rimskoga dvora (prva objavljena knjiga na crkvenoslavenskome jeziku hrvatske redakcije iz 1483., hrvatski prvotisak)*. Izučavaju li učenici hrvatski prvotisak u školama i valja li uopće davati značenje pojedinih pisanih spomenika? Tada valja još navesti objasnidbe što znači *Bašćanska ploča, Povaljska listina, Vinodolski zakon, Misal kneza Novaka, Šibenska molitva* i mnogo što drugo iz bogate hrvatske etnolingvokulturne baštine.

U školski pravopisni rječnik uključene su i tuđice koje se ne bi trebale rabiti u hrvatskom standardnom jeziku: buffet, cafe [kafe], celebrityjev, differentio specifica, intermezzo [intermecio], interregnum > međuvlađe, međuvlašće, jacuzzi, output-analiza > analiza izlaza, paparazzov [paparacov], sommelier, wellness-centar i sl.

U predgovoru Pravopisu piše: „Dopuštene se inačice ne nalaze u osnovnome tekstu, *nego samo u napomenama*“ (str. VIII.), a u predgovoru pravopisnomu rječniku čitamo: „Dopuštena pravopisna rješenja u pravopisnome se rječniku nalaze uz preporučena rješenja u šiljastim zagradama <>,...“ (str. 150.). Razvidno je da je riječ o nedosljednosti u opisivanju pravopisnoga priručnika. Dopuštene se inačice nalaze ne samo u napomenama nego i u pravopisnom rječniku.

Pravopisni je rječnik posebna vrsta rječnika i dakako da ne pripada ni enciklopedijskomu rječniku, ni jednojezičniku, niti jezičnomu savjetniku. U opisivanom pravopisnom rječniku vidimo sve u jednom: i počela općega rječnika i istodobno enciklopedijskoga pa i jezičnoga savjetnika. Valjalo je nabrojiti kriterije što konkretno ulazi, a što ne ulazi u pravopisni rječnik. Ne možemo u pravopisnom rječniku navoditi mješavinu raznovrsnih rječnika i savjetnika. Pravopisci moraju prvo osvijestiti što zapravo pripada pravopisu i samo to unositi u pravopisni rječnik.

Pravopisni rječnik Institutova Hrvatskoga pravopisa, koji je preporučen za porabu u osnovnim i srednjim školama, nije do kraja koncepcijski sređen jer organizacijom sadržaja i načinom opisivanja u mnogočemu ne pripada školskomu pravopisnomu rječniku. Svojim opsegom, odabirom i načinom opisivanja pojedinih skupina riječi pravopisni rječnik prelazi granice normativnoga priručnika koji je namijenjen za porabu u osnovnim i srednjim školama.

Artur Bagdasarov